

УДК 8111.111'36+811.161.2'36

О. О. Пальчикова

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРАМАТИЧНИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Пальчикова О. О. Культурний компонент у граматиці англійської та української мов: зіставний аспект.

У статті розглянуто національно-культурні особливості граматичних систем української та англійської мов. Виконано зіставний аналіз порядку слів, імперативних конструкцій, уживання часових форм дієслова. Доведено вплив культурного компонента на граматичну будову англійської та української мов.

Ключові слова: культурні цінності, граматична система, порядок слів, імператив, часові форми дієслова.

Пальчикова А. А. Культурный компонент в грамматике английского и украинского языков: сопоставительный аспект.

В статье рассмотрены национально-культурные особенности грамматических систем украинского и английского языков. Проведен сопоставительный анализ порядка слов, императивных конструкций, употребления временных форм глагола. Доказано влияние культурного компонента на грамматический строй английского и украинского языков.

Ключевые слова: культурные ценности, грамматическая система, порядок слов, императив, временные формы глагола.

Palchickova O. O. Cultural component in grammar of the English and Ukrainian languages: contrastive aspect.

The article considers national-cultural peculiarities of English and Ukrainian grammar. It states that selection of grammar material is influential in foreign language study due to the fact that it identifies students' readiness to spontaneous communicative situations, spurs to modeling their own ones.

The paper points out to a fact that there is a robust relationship between cultural values and grammar as exemplified by the contrast of word order, use of the imperative mood and tense forms in grammar of the English and Ukrainian languages. Thorough analysis demonstrates that the Ukrainians have an inherent feature of moderate distance and frankness in communication; are easy to get in touch with strangers. Such cultural characteristics are echoed in flexible word order in the Ukrainian language.

Englishmen are inclined to well-advised actions; their relations are more distant and shallow, which is confirmed by restrictive word order. The article focuses on distinction between the application of the imperative in English and Ukrainian. The research suggests that in Ukrainian the use of the imperative doesn't level down politeness. Insistent appeal to a conversation partner warns against unwanted actions and is considered to be a display of respect. Therefore, categorical imperative is expressed by infinitive in negative form that suggests action tendency or command.

Representatives of foggy Albion use the imperative limitedly to avoid direct impact on a speaker. They abstain from dogmatic judgments, conceal their openness and straightforwardness. In accordance with this categorical imperative is formed by means of the gerund or infinitive with polite formulae, so that the phrase is perceived as advice, request or gratitude. The paper examines the category of time which differs in systems of English and Ukrainian. It reveals that time interval is inessential for Ukrainians. Thereunder, there are four tense forms in Ukrainian grammar.

The extensive system of tense forms in English, which amounts to 12, indicates that representatives of English speaking society divide time into periods, that promotes successful accomplishing of primary and secondary tasks.

Key words: cultural values, grammar, word order, the imperative, verb tense forms.

Важливе значення під час навчання іноземної мови має добір граматичного матеріалу. Він виявляє готовність студента до непередбачуваних ситуацій спілкування, спонукає до моделювання

власних. Оволодіння граматичною будовою мови дозволяє систематизувати граматичні одиниці, значення та категорії, правильно розуміти зміст повідомлення, коректно послуговуватися мовними засобами під час побудови висловлювань.

Ключову роль граматики у процесі навчання мови визнають Д. Дулі, В. Еванс, Д. Іствуд, В. Каушанська, К. Качалова, І. Крилова, А. Мартінет, М. Свон, А. Томсон, М. Хьюїнс, Л. Щерба та ін.

Л. Щерба вказує, що граматиці властивий узагальнювальний та абстрагуючий характер, що передбачає відображення закономірностей будови слів, словосполучень, речень [9].

Означену ідею підтримує З. Бакум, із позиції якої свідоме володіння граматиною сприяє коректній організації висловлювання; водночас поверхнєве знання граматичних одиниць та специфіки їх поєднання в системі мови призводить до помилок у процесі комунікації [1]. Відповідно, граматика узагальнює та упорядковує мовний матеріал, визначає закони його вживання у процесі комунікації.

Сучасні науковці (Ф. Боас, Г. Вежбицька, В. Гудікунст, Г. Єлизарова, Н. Кафтайлова, Р. Ладі, Р. Мьорфі, С. Тер-Мінасова, М. Холідей) презентують тісний взаємозв'язок між культурними цінностями та граматичною системою мови. Дійшли висновків, що реальність, у якій живуть люди, та діяльність, яку вони виконують, відображені в граматиці мови. Ф. Боас зазначає, що загальнолюдський досвід неоднаково фіксується в національних мовах, оскільки вони по-різному поділяють ідентичні картини дійсності. Відповідно, культура диференціює світ за категоріями, тоді як мова закріплює цей поділ у назвах.

С. Тер-Мінасова звертає увагу на те, що в граматиці мови представлено не лише реальне оточення індивіда, а й менталітет народу, його національний характер, традиції, звичаї, система норм і цінностей. Відтак у процесі оволодіння граматичними системами доцільно одночасно вивчати віддзеркалені в них національно-

культурні особливості [8]. Підтвердженням впливу культурного компонента на граматичну будову мови слугує зіставлення порядку слів у реченні. Українська мова вважається синтетичною, тому порядок слів у реченні є вільним. Вирішальну роль у розумінні змісту повідомлення відіграють флексії, афікси, чергування звуків, суплетивізм. Із цієї позиції важливим є зауваження Е. Сепіра: «Чим синтетичнішою є мова, тим виразніше власні ресурси кожного слова вказують на його роль у реченні і тим меншою є необхідність звертатися до речення загалом, оминаючи слово» [7, с. 98]. Отже, в українській мові перестановка слів у реченні відбувається без втрати їх взаємозалежності та розуміння змісту висловлювання, інакше кажучи для слів характерна самодостатність. Розглядаючи культурне підґрунтя граматичної структури мови, можна зробити висновок про те, що українцям властива помірна дистантність та щирість у спілкуванні, суб'єкти легко налаштовуються на контакт з незнайомцями, в результаті чого виникає емпатія.

Англійській мові, на відміну від української, притаманний фіксований порядок слів у реченні, члени речення розташовані у певній послідовності відносно одне одного, що впливає на загальний зміст повідомлення. Підтримуємо припущення Е. Сепіра щодо аналітичних мов: «...якщо в мові всі слова опосередковані службовими частинами та знаходяться в жорсткому взаємозв'язку, це позначається на людських стосунках, які, загалом, більш дистантні та поверхові [7, с. 98]. Звідси випливає, що носії мови з чітко встановленою структурою більш схильні до поміркованих вчинків, ніж представники мови з вільною структурою речення. Зіставимо порядок слів у реченнях в українській та англійській мовах:

1. Зараз Сем і Кейт готують пудинг.
2. Сем і Кейт зараз готують пудинг.
3. Сем і Кейт готують пудинг зараз.
4. Зараз готують пудинг Сем і Кейт.
5. Пудинг зараз готують Сем і Кейт.

1. Now Sam and Kate are cooking a pudding.
2. Sam and Kate are now cooking a pudding.
3. Sam and Kate are cooking a pudding now.

—

—

Приклади свідчать, що зміна порядку слів у реченнях зліва не впливає на їхній контент. У розповідних реченнях справа обставина часу може займати позицію перед підметом (варіант № 1), між підметом і присудком (варіант № 2), після присудка (варіант № 3).

Ще одне підтвердження прояву системи культурних цінностей у граматичних конструкціях – уживання форм наказового способу дієслова. В українській мові використання імператива під час комунікації не знижує рівня ввічливості. Наполегливе звернення до співрозмовника не вважається порушенням етикетних норм, навпаки – застерігає від небажаних дій чи, у разі прохання, є проявом поважного ставлення до партнера.

В англійській мові, на відміну від української, послуговування наказовим способом дієслова є обмеженим задля запобігання прямого впливу на співбесідника. Так, Г. Вежбицька, Г. Єлизарова, В. Овчинников, Г. Павловська, Н. Різ, С. Тер-Мінасова застерігають, що імператив необхідно застосовувати обережно, оскільки часто в процесі комунікації статус партнера по спілкуванню не враховується, спікер, у свою чергу, ставить себе вище співрозмовника.

Як зазначає Н. Різ, дослівний переклад заперечних висловлювань із рідної мови на англійську викликає в носіїв англомовної культури подив, нерозуміння чи несхвалення. Англійці розуміють зміст повідомлення, проте відчують образу через категоричність команд [10]. Означену тезу у своїх дослідженнях підтримує В. Овчинников, який вказує, що представники англомовного суспільства завуальовують слова «так» чи «ні», намагаються уникати категоричності в судженнях. Мешканцям туманного Альбіону притаманний урівноважений характер, тому в побуті для них не характерна прямолінійність чи надмірна відвертість, натомість їм властиві передбачливість, стриманість і терпимість. Під час суперечок вони намагаються зрозуміти позицію опонента та визнають різноманіття суджень стосовно істини [4].

Зіставимо вживання заперечної форми імператива в українській та англійській мовах.

Українська мова	Англійська мова	
	Стилістично некоректний варіант	Стилістично коректний варіант
<i>Вхід заборонено!</i>	<i>Don't enter</i> (досл. <i>Не заходьте!</i>)	<i>No entry</i> (досл. <i>Немає входу</i>)
<i>Не палити!</i>	<i>Don't smoke</i> (досл. <i>Не паліть!</i>)	<i>No smoking</i> (досл. <i>Немає куріння</i>)
<i>Не пірнати!</i>	<i>Don't dive!</i> (досл. <i>Не пірнайте!</i>)	<i>No diving</i> (досл. <i>Немає пірнання</i>)
<i>Не паркуватися!</i>	<i>Don't park!</i> (досл. <i>Не паркуйтеся !</i>)	<i>No parking</i> (досл. <i>Немає паркування</i>)
<i>По газонах не ходити!</i>	<i>Don't walk on lawns!</i> (досл. <i>Не ходіть по газонах!</i>)	<i>Please keep off the grass</i> (досл. <i>Будь ласка, тримайтеся поза газонами</i>)
<i>Не розмовляти по телефону!</i>	<i>Don't speak on the phone!</i> (досл. <i>Не розмовляйте по телефону!</i>)	<i>Thank you for not speaking on the phone</i> (досл. <i>Дякуємо, що не розмовляєте по телефону</i>)

З огляду на зазначене, в українській мові категоричний імператив виражено інфінітивом у заперечній формі, що позначає спонукування до дії чи наказ. В англійській мові задля утворення заперечної форми наказового способу дієслова використовують герундій або інфінітив з вигуком «будь ласка» чи «дякуємо», завдяки чому репліка сприймається менш категорично та набуває характеру поради, прохання чи подяки.

Важливо наголосити на тому, що навіть у громадських місцях, де встановлено жорсткі правила, заперечним висловлюванням в англійській мові не властиві слова «*Заборонено*» чи «*Суворо забороняється*». С. Тер-Мінасова констатує, що дослівний переклад фраз, поданих у таблиці (другий стовпчик) може бути застосовано під час «...звернення до собак, солдатів, порушників кордону, злочинців і законотрусливих громадян...» [8]. Категоричний імператив у такому формулюванні є грубою, безпеліційною формою звертання.

Г. Єлизарова пояснює, що слово «заборонено» в англійській мові асоціюється з контролем однієї людини іншою. Це сприймається

як вторгнення в особисте життя, тому «prohibited» вживають під час крайньої необхідності, коли протилежні дії призводять до небезпечних наслідків [2]. Напр. *Petrol station. Danger. Smoking Prohibited.* – *Заправна станція. Палити заборонено!* В інших випадках небажаність дій виражено через опис, а не припис. Так, у фразях *No smoking, No diving, No parking* немає ультимативного заперечення, проте їхнє імпліцитне значення можна прочитати поміж строк: «*Не палить, Не пірнайте, Не паркуйтеся* в цьому місці, якщо не бажаєте спричинити незручності іншим». Ще один варіант опосередкованого застереження передбачає використання ввічливих фраз на кшталт *Please, don't leave your belongings* (будь ласка, не забувайте речі), *Please, don't litter* (будь ласка, не смітіть), *Thank you for not using plastic bags* (дякуємо, що не користуєтеся поліетиленовими пакетами). Отже, соціальні попередження в англійській мові формують загальне правило, а не виражають чийсь волю.

Однією з найважливіших відмінностей у граматичній системі англійської та української мов є побудова часових форм дієслова.

Українській мові властиві чотири часові форми: теперішній, майбутній, минулий, давноминулий, при цьому сприйняття часу абстрактне. Це означає, що для українців не суттєво, коли саме відбулася дія: до, після чи у процесі спілкування. Значущості набуває зміст акту стосовно особистості, моральний аспект вчинку. Водночас, за твердженням Е. Носенко, представники української культури вміло використовують час, оскільки першочергово виконують те, що вважають принципово важливим, другорядні справи відкладають «на потім». Українці легко змінюють заплановані зустрічі, графіків та розкладу дотримуються часто, проте не повсякчас, легковажно ставляться до строків виконання домовленостей [3].

У системі цінностей англomовних країн час посідає одне з чільних місць. Г. Павловська зауважує, що для англійців важливо плідно проводити кожну хвилину життя, тому активна особистість, яка вміє розподіляти час, є еталоном успіху та повноправним членом

суспільства [6]. Беззаперечним є те, що представники англосмовної культури заздалегідь обговорюють події, розсилають запрошення із зазначенням точної дати та місця проведення заходу. Таке відповідальне ставлення до часу пояснює різноманіття системи вираження сьогодення, минулого та майбутнього (12 часових форм). Розгалужена система часових форм указує на те, що носії англосмовної культури поділяють час на періоди, що збільшує шанси на успішне виконання першочергових та другорядних справ, сприяє упорядкуванню побутового укладу.

Так, англосмовні репрезентанти розуміють час в граматичному контексті через протиставлення тривалості / результату, повторюваності / одноразовості, постійності / плинності, задля вираження яких використовують часові групи Simple, Continuous, Perfect, Perfect Continuous. Неоднакове сприймання часу англійцями та українцями заважає коректному вибору мовних засобів передавання інформації та призводить до десинхронізації життєвих ритмів народів.

Зіставимо часові форми дієслова в українській та англійській мовах:

Українська мова	Англійська мова	Часова форма (англ. м.)
<i>Двічі на тиждень Марк читає газету.</i>	<i>Twice a week Mark reads a newspaper.</i>	The Present Simple (теперішній простий час)
<i>Марк читає газету зараз.</i>	<i>Mark is reading a newspaper now.</i>	The Present Continuous (теперішній тривалий час)
<i>Марк читає газету вже 2 години.</i>	<i>Mark has been reading a newspaper for two hours already.</i>	The Present Perfect Continuous (теперішній доканий тривалий час)

Як бачимо, в українському та англійському варіантах дії відбуваються в теперішньому часі, проте засоби їх вираження різні. Якщо в українській мові це особові закінчення, то в англійській – переважно застосування відповідних часових форм. Згідно з прикладами, поданими в таблиці, в українській мові закінчення особової форми дієслова у вказаних реченнях залишається незмінним (читає), тоді як в англійській трьома прикладами відповідають три

часові форми. Пояснюється це нетотожним змістом повідомлень: у першому випадку дія повторюється періодично, на що вказує обставина часу «twice a week» (двічі на тиждень). Часова форма, необхідна для вираження частотності – the Present Simple. У другому варіанті подано інформацію про те, що відбувається процес дії, акцентовано на її тривалості, про що свідчить прислівник «now» (зараз). Часова форма, що відповідає пролонгованості – the Present Continuous. У реченні № 3 наголошено на тривалості дії, яка почалася в минулому і продовжується донині, підтвердженням чого є обставина часу «for two hours already» (вже протягом двох годин). Часова форма, що співвідноситься з означеною дією – The Present Perfect Continuous.

Зіставний аналіз граматичних систем англійської та української мов дає підстави стверджувати про їхню нетотожність, що обумовлено наявністю культурного компонента. Так, жорстке регулювання поведінки та дистантність відносин між англійцями позначилися на усталеному порядку слів; відкритість та щирість українців у спілкуванні вплинули на вільний порядок слів в українській мові. Поважне ставлення до автономії особистості, що передбачає уникнення тиску на неї, відбилося у побудові наказового способу дієслова в англійській мові (герундій або інфінітив+ввічлива фраза для надання вислову характеру поради, прохання чи подяки); наполегливе звернення до співрозмовника, що застерігає чи спонукає до дії, віддзеркалено в українській імперативній конструкції за допомогою інфінітива в заперечній формі. Неоднакове ставлення до часу відобразилося в кількості часових форм в українській та англійській мовах (чотири та дванадцять).

Література

1. Бакум З. П. Українська мова як іноземна: лінгводидактичні проблеми / З. П. Бакум // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Кривий Ріг : КДПУ, 2010. – Вип. 5. – С. 226–232.
 2. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам / Г. В. Елизарова. – СПб. : КАРО, 2005. – 352 с.
- © О. О. Пальчикова, 2016.

3. Носенко Е. Л. Культурно-психологічні проблеми інтеграції України в Європейське співтовариство / Е. Л. Носенко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – 1999. – № 2 (4). – С. 59–61.
4. Овчинников В. Сакура и дуб / Всеволод Владимирович Овчинников. – М. : ООО «АСТ». – 2014. – 608 с.
5. Остапенко В. И. Обучение русской грамматике иностранцев на начальном этапе / В. И. Остапенко. – М. : Русский язык, 1978. – 136 с.
6. Павловская А. В. 5 O'clock и другие традиции Англии / А. В. Павловская. – М. : Алгоритм. – 2014. – 368 с.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.
8. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М., 2000. – 624 с.
9. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л. В. Щерба. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та. – 1958. – Т. 1. – 182 с.
10. Ries N. Russian talk: culture and conversation during Perestroika / N. Ries. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1997. – 220 p.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2016 р.